

GONDOLATOK AZ AGRÁRGAZDASÁG REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJÁHOZ

(Some thoughts for the regional development concept of agriculture)

DORGAI LÁSZLÓ

A területi fejlődés egyenlőtlenségei Magyarországon is, mint bárhol a világon hosszú idő óta megfigyelhetők, és az is látszik, hogy a gazdasági fejlődéssel – vagy visszaeséssel – az ezzel járó problémák újratermelődnek. Ez a felismerés már a rendszerváltás előtt is megfogalmazódott, a felismerés alapján az akkori kormányzat kezdeményezésére született országgyűlési határozat az „elmaradott”, „többszörösen hátrányos helyzetű” térségek „felzárkóztatását” tűzte ki célul, konkrét fejlesztési programok alapján. A *programok azonban csak részben valósultak meg*, hiszen szakmai megalapozottságuk is vitatható volt, a legnagyobb gondot azonban az jelentette, hogy hiányos volt a megvalósításukhoz szükséges eszközrendszer, leginkább a pénzügyi háttér. A rendszerváltással együtt jelentkező társadalmi-gazdasági változások a korábban is *meglévő területi feszültségeket kiélezték, felszínre hoztak eddig nem tapasztalt feszültségeket is*. Jellemző, hogy vidéken az ország társadalmi-gazdasági problémái ma is hatványozottan jelentkeznek és a problémák az agrárgazdaság állapotához szorosan kapcsolódnak.

Megítélésünk szerint olyan társadalmi problémával állunk szemben, melynek következménye a vidék végleges leszakadása lehet, ami csak társadalmi összefogással elkerülhető, és ehhez jelentős mennyiségű fejlesztési forrás mozgósítása, illetve a meglévő források – köztük az agrártárca keretében rendelkezésre álló támogatások – koordináltabb, célszerűbb felhasználása is szükséges.

A regionális agrárgazdasági célokat befolyásoló főbb tényezők

A regionális agrárgazdasági célok megfogalmazásához számos körülmény – többek között az alábbiak – mélyreható mérlegelése szükséges.

Az agrárgazdaság nemzetgazdasági szerepe

Kiemelendő, hogy a hazai, viszonylag olcsó élelmiszerellátás mellett mintegy 3 milliárd dolláros, más nemzetgazdasági ágazatokból nehezen előteremthető exportot teljesít, az exportteljesítménye növelhető.

A gazdasági folyamatok azonban évtizedünkben a mezőgazdaságnak sem kedveztek, hiszen a mezőgazdaság által előállított GDP *1990-től négy év alatt 34%-kal csökkent*, 1990-ben az előző évhez képest 4,6%-kal, 1991-ben 8,1%-kal, 1992-ben 11,4%-kal,

1993-ban 14,7%-kal. A csökkenő tendencia ugyan megállt, sőt 1994-ben az előző évhez képest 1,5%-os, 1995-ben 1%-os növekedés volt megfigyelhető. A mezőgazdasági termelés visszaesése a nemzetgazdasági átlaghoz képest erőteljesebb volt, az 1994-től jelentkező felemelkedés pedig szerényebb mértékű. A mezőgazdaság részesedése a GDP-ből 1995-ben 6,4% volt, kerekén egyharmada a másfél évtizeddel korábbiak.

Az utóbbi évek termeléscsökkenése kedvezőtlen hatással volt nem csak a mezőgazdaságból élők, hanem a mezőgazdasági részfoglalkozásúak jövedelem-viszonyaira is.

A termelés alakulásában az utóbbi két évben ugyan vannak biztató jelek, túlzott optimizmusra azonban nem ad okot, hogy az 1995. évi szarvasmarha-állomány csupán 56%-a, a sertés 61%-a, a juh 45%-a, tyúkféle 57%-a az 1986–1990 évek átlagának.

Az is látható, hogy az egyes régiók (mikrorégiók) szintjén a mező- és erdőgazdálkodás nemzetgazdasági funkciói a régió adottságai és társadalmi igényei szerint megváltoznak, helyenként a termelési funkció háttérbe szorul vagy teljesen megszűnik és tájvédelmi, természetvédelmi, vagy rekreációs szerepet kap. Az agrárgazdaságra különleges szerepet tölt be a kistelepüléseken és tanyákon, továbbá azokban a kistérségekben, ahol a népesség foglalkoztatása elsődlegesen a mezőgazdaságra hárul.

A termőföld bősége

A termőföld hazánkban bőségesen rendelkezésre áll, akár az ország területéhez, akár a népesség számához viszonyítunk. Más természeti erőforrásokban viszont szegények vagyunk, éppen ezért a termőföld mennyiségének és minőségének *megóvására* különös gondot kell fordítunk. Arra törekszünk, hogy a művelésből való kivonás (akár infrastruktúra, lakóterület, vagy más célra történik), a nem mezőgazdasági célú hasznosítás *csak a legszükségesebb mértékű legyen és a rosszabb minőségű földeket érintse.*

A viszonylagos földbőség azonban lehetővé teszi, hogy:

- a termelést a piaci kereslet és más szempontok mérlegelésével bővíthessük;
- a termelésbővítés során ne kényszerüljünk a termelés túlzott intenzifikálására, környezetterhelésre;
- a termelési szerkezetet és a termelés intenzitását is – közgazdasági szempontok érvényesítésével – a termőhelyi adottságokhoz igazítsuk, a természeti adottságok, a termelési- és üzemstruktúra kedvező összhangját megteremtjük;
- a leggyengébb adottságú, ezért csak alacsony gazdasági hatékonyságú termelésre alkalmas, de ma még mezőgazdasági hasznosítású földterületeket az élelmiszertermelésből fokozatosan kivonjuk;
- megtaláljuk azokat a mikrorégiókat, melyek hagyományosan is egyedi jelleggel bíró, a piac által keresett specifikumok előállítására alkalmas termőhelyek (főként gyümölcs- és zöldségfélék, szőlő, gyógynövény, fűszernövény), ezekre feldolgozókapacitások is alapozhatók.

Kedvező termelési és egyéb adottságaink

A termeléshez kedvező adottságokkal rendelkezünk (klimatikus viszonyok és földminőség, humán erőforrások mennyisége és minősége, termelési tapasztalatok, a mezőgazdálkodás terén tapasztalt vállalkozói készség, viszonylag fejlett termelői infrastruktúra), ökológiai adottságaink lehetővé teszik, hogy az agrárgazdaságban a *lényeges termelésbővítés, a maihoz képest kétszeres, háromszoros exportbővítés* valósuljon meg. Országunk centrális elhelyezkedése, távolságunk a hagyományos piacainktól a szállítási viszonyokban- és költségekben a versenytársakkal szemben előnyt jelent. Különösen nem

elhanyagolható, hogy számos határainkon túli, de határainkhoz közel fekvő nagyváros helyi élelmiszertermelése a keresletet nem fedezi, így a határmenti kistérségek termelői számára további potenciális piaci lehetőség jelentkezik.

A természeti környezet állapota

Az intenzív mezőgazdálkodást folytató országokhoz viszonyítva nálunk alacsonyabb a mezőgazdasági termelésből eredő – a kemikáliák használata és a koncentrált területi elhelyezés miatt jelentkező – környezeti terhelés. Nem elhanyagolható viszont, hogy helyenként (nem nagy kiterjedésben, leginkább élővizek és üdülőövezetek mentén, természetvédelmi területek közelében) a termelés intenzitását környezetvédelmi megfontolásból csökkenteni kell.

A mezőgazdaságban működő eszközök állapota

A mezőgazdaság eszközállománya fizikai és erkölcsi értelemben is rendkívül elavult különösen az újonnan létrejött gazdaságokban.

Az állattartó telepek többsége negyed évszázaddal ezelőtt épült, a gépek átlagos életkora 9 év körül alakul. A mezőgazdaság vonóerő-kapacitása 1991-ben 7656 ezer kilowatt, 1995-ben 4632 kilowatt volt.

A foglalkoztatási és a vidéki népesség jövedelme szempontjából is rendkívül fontos ültetvények többségét még a hetvenes években telepítették, kor-, faj-, és fajtaösszetétele nagyon rossz és egyre romló. 1986 és 1990 között évi átlagban 1800 ha, 1991 és 1995 között már csak 500 ha gyümölcsstelepités történt. A szőlőtelepités mennyisége 1986–1990 közötti években átlagosan 2700 ha, 1991–1995 között csupán 200 ha volt. Ha tehát az ültetvénytelepités az utóbbi öt év átlaga szerint haladna, akkor a meglévő mintegy 225 ezer ha ültetvény megújítása 320 évet venne igénybe.

A mezőgazdaság esélye a műszaki-technikai megújulásra egyre rosszabb, hiszen a nemzetgazdaság összes beruházásaiból 1992-ben mindössze 1,6%-kal, 1993-ban 1,4%-kal, 1994-ben 1,9%-kal, 1995-ben 2,4%-kal részesedett. Tanulságos szemügyre venni a mezőgazdasági beruházások alakulását a mezőgazdaságnak a GDP-hez való hozzájárulása viszonyában is. 1980-ban a mezőgazdaság a GDP-ből 18,6%-kal, az összes beruházásból 12%-kal, 1990-ben a GDP-ből 15,3%-kal, a beruházásokból 6%-kal, 1995-ben a GDP-ből 6,4%-kal, a beruházásokból 2,4%-kal részesedett.

A mezőgazdasági termelés munkaerő-igénye, munkanélküliség, eltartóképesség

Magyarország történetében az ötvenes évek erőltetett iparosítása, majd a mezőgazdaság kollektivizálását követő műszaki fejlesztés közismerten nagyarányú munkaerő-csökkenést eredményezett a mezőgazdaságban. A rendszerváltást követően ugyancsak munkaerő-csökkenés jelentkezett, de egészen más okok következményeként és más volt a vidéki foglalkoztatásra gyakorolt hatása is mint a korábbiaknak. A különbség egyrészt az, hogy az évtizedünkben tapasztalt csökkenés minden korábbinál drasztikusabb volt. Az 1986–1990 évek átlagában az aktív keresők 17,9%-át, 1991–1995 évek átlagában 11,2%-át, 1995-ben viszont már csupán 8,5%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság. A mezőgazdasági aktív keresők aránya fél évtized alatt felére csökkent. Lényeges különbség továbbá az is, hogy a korábbi időszakokban más gazdasági ágak lekötötték a mezőgazdasági termelésből felszabadult munkaerőt, most viszont erre nem voltak képesek.

A munkanélküliség először 1989-ben jelent meg iparvállalatoknál, de hamar elérte a tipikusan mezőgazdasági jellegű térségeket is. A munkanélküliségi ráta (1996. február)

országosan 11,6%, az átlagot lényegesen meghaladó Szabolcs-Szatmár-Bereg (21,2%), Borsod-Abaúj-Zemplén (18,7%), Nógrád (18,3%) és Hajdú-Bihar (16,2%) megyékben. Az említett megyék falvaiban *nem ritka a 40–60%-os munkanélküliségi ráta.*

A foglalkoztatási *feszültségek a falvakban több okból erőteljesebben jelentkeznek.* A korlátozottabb munkalehetőségek és az oktatási-szociális ellátás hiányosságai miatt a kistelepüléseken hagyományosan magas a munkaviszonnnyal nem rendelkező nők, következőképp az egykeresős családok aránya. Az is közismert, hogy az ipari munkálatok – ha volt választási lehetőségük – először az ingázó (vidékről bejáró) dolgozóikat küldték el, ha létszámcökkentésre kényszerültek. A városi, de vidéki telephelyekkel is rendelkező vállalatok a kereslet csökkenése miatt előbb a vidéki telephelyen *folytatott termelést csökkentették, vagy szüntették meg.* A vidéken jelentős, és korábban elsősorban keleti exportra termelő élelmiszeripar piacvesztése miatt jelentkező termelés-csökkenés ugyancsak érzékenyen érintette a vidéki foglalkoztatottságot, nem csak közvetlenül, hanem közvetetten az alapanyag-előállító mezőgazdasági termelőket is. Mint láttuk, a mezőgazdaságból is munkaerő szabadult fel, mert visszaesett a termelés, a korábbi nagyüzemek helyén gazdálkodó szervezetek és magángazdaságok egyébként is racionálisabb élőmunka-felhasználásra törekednek, emellett jórészt elsorvadtak azok a kiegészítő üzemágak is, melyek mezőgazdasági szervezeti keretben, de nem mezőgazdasági tevékenységben foglalkoztattak dolgozókat. A mai vidéki állástalanok (regisztrált munkanélküliek és munkanélküli ellátásban nem részesülők, de munkahellyel sem rendelkezők) *mintegy kétharmadát korábban mezőgazdasági nagyüzemek foglalkoztatták.*

A vidéki, falusi *munkaerő-felesleg tartósan igérkezik,* mert a mezőgazdasági termelés a mai szerkezet mellett még növekvő termékkibocsátással sem bővítheti jelentősen a foglalkoztatást. A termelési szerkezet tudatos formálásával, az integrációs kapcsolatok erősítésével, kiterjedtebb szolgáltató hálózattal, a feldolgozás bővítésével és nem utolsósorban hatékonyabb marketing-tevékenységgel azonban a mostani foglalkoztatási szint stabilizálható, egyes mikrorégiókban növelhető.

Kistelepüléseken az un. anyagi ágakban *szinte kizárólag a mező- és erdőgazdálkodás kínál foglalkoztatási lehetőséget,* és az is érzékelhető, hogy falvakban tartós igény jelentkezik a részmunkaidős foglalkoztatási formák iránt a nem agrárgazdaságban foglalkoztatottak körében is, továbbá a falusi töredék-munkaerő hasznosítására is

Különösen a nagy élőmunka igényű kultúrák fejlesztése kapcsán nem elhanyagolható komparatív előnyünk, nevezetesen, hogy nálunk az *élőmunka fajlagos költsége* a nyugat-európai versenytársak költségéhez viszonyítva alacsony.

A népesség, a termelés és a terület eltartóképessége között számos kistérségben hosszú idő óta ismert *feszültségek léteznek.* Például a Nyírségben és a Duna-Tisza-közi homokhátságon a más irányú foglalkoztatási lehetőségek hiánya miatt az agrárágazatra nehezedő túlzott foglalkoztatási igény tapasztalható. Helyenként – elsősorban Észak-Magyarország és a Dunántúl aprófalvaiban – a népesség előregedésével kapcsolatos gondok a legsúlyosabbak, hiszen törvényszerű, hogy a lemaradó térségekből mindig felerősödik a fiatal és képzettebb néprétegek elvándorlása, *a migráció idővel öngerjesztővé válik,* egyre romló korstruktúrát (előregedést) és képzettségi-struktúrát eredményezve és ez a folyamat csak *nagy áldozatok árán visszafordítható.*

Meglévő élelmiszer-feldolgozó kapacitásaink és elhelyezkedésük

A gazdaságilag fejlett és mezőgazdasági terméket exportáló országokban igen határozott törekvés, hogy ne alapanyagot, hanem *feldolgozott terméket exportáljanak,* a hazai termékinálatban is a *konyhakész termékek* arányát növeljék. Ezt a logikát nekünk is

célszerű követni. Magyarországon a mezőgazdasági alapanyagok feldolgozásra rendelkezésre álló kapacitások a mainál nagyobb volumenű alapanyag-termelésre méretezettek. A kapacitások térbeli elhelyezkedése – tehát az alapanyag-termelés és feldolgozás összhangja – korántsem ideális és az igényes piacok követelményéhez mérten a feldolgozók és termékeik korszerűsége is változó. Ma már az élelmiszer-feldolgozók döntően (80%-ban) magántulajdonban vannak, a mezőgazdasági alapanyagokat feldolgozó iparágak elhelyezkedését, kapacitását csak közvetett úton, leginkább az alapanyag-kínálaton keresztül tudjuk befolyásolni.

Belföldi élelmiszerkereslet

Agrárgazdaságunk az utóbbi évtizedben *a legnagyobb piacvesztést a belföldi fizetőképes kereslet visszaesése* miatt szenvedte. Arra számíthatunk, hogy az életszínvonal javulása már rövid távon is az *élelmiszerek iránti kereslet-élénküléssel* jár. A jövedelmek differenciálódása pedig a fogyasztói igényekben az eddigieknél is markánsabban megjelenik.

A termelés és települések kapcsolata

A mezőgazdasági termelés és a települések kapcsolatára Magyarországon hagyományosan jellemző volt, hogy a vidéki települések lakóterületként és a termelés tereként egyaránt funkcionáltak, különösen az állattartás és a hozzá szorosan kapcsolódó takarmánytároláson keresztül. Az Alföldön sajátos agrár-települések, tanyák alakultak ki. A nagyüzemi gazdálkodás általánossá válásával a települések és a termelés közötti korábbi *szerves kapcsolat megbomlott*, a termelő tevékenység súlypontja áthelyeződött a településeken kívül létrehozott nagyüzemi telepekre. *A települések belterületén a mezőgazdasági tevékenység visszaszorult, nem érvényesült tudatos falufejlesztés, a tanyák jelentős része elsorvadt*, vagy pedig korábbi szerkezetük lényegesen megváltozott. A tulajdon- és üzemstruktúra megváltozása következtében az eddigi, elsősorban a nagyüzemi gazdálkodás és integrációs kapcsolatai szerint létrehozott termelési kapacitások (állattartó telepek, szárító és tároló kapacitások) területi elhelyezkedése ezért csak részben megfelelő, az új (közepes és kisméretű) termelő-, feldolgozó-, és szolgáltató vállalkozások területi elhelyezésére azonban a lakóterületek mostani kisméretű portái több szempontból csak korlátozottan alkalmasak, vagy egyáltalán nem alkalmasak.

A termelés szolgáltató- és ellátó háttere

A mező- és erdőgazdasági termelés *szolgáltató-ellátó háttere nagyon hiányos*, lassan fejlődő, a gerincét képező mezőgép ipar és annak ellátó hálózata mintegy évtizede szinte elsorvadt. A korábbi, alapvetően nagyüzemekre épülő integrációs kapcsolatok – melyek sok esetben az eszközellátásra és szaktanácsadásra is kiterjedtek – is meglapultak, vagy megszűntek, új integrációk nehézkesen szerveződnek. Az agrár szellemi központok kisugárzó hatása az új gazdálkodóknál ma még nem kellően érvényesül. Arra számíthatunk, hogy a mainál lényegesen fejlettebb, a termelői igényeket kielégítő szolgáltató-ellátó hátteret a nyereséges mezőgazdasági termelés keresleti piaca hívja életre, az életképes kezdeményezések állami támogatásával.

Az agrárgazdaság mai térszerkezete

Az agrárgazdaság mai térszerkezete – bár hangsúlyozandó, hogy a földhasználatban, a termelési struktúra alakításában, üzemméretben általában nem érvényesültek kellően a termőhelyi adottságok – *nem minősíthető egyetemlegesen*. Például az Alföld és a Dunántúl jobb adottságú régióiban az adottságokhoz igazodó takarmánytermelésre alapozott sertés-, baromfi-, szarvasmarha ágazatok egymásraépülése alapvető feszültséget nem hordoz. Ugyanakkor városellátó övezetek csak részben alakultak ki (esetenként a korábbiak is elsovadtak), így például a főváros tejellátását Szolnok és Székesfehérvár térsége biztosítja. A zöldség- és gyümölcsforgalmazásban a fővárosi nagybani piac viszont túlzott szerepet kapott. A Duna–Tisza közén, az Alföld észak-keleti részén mindig is jelentős, a helyi foglalkoztatásban és gazdasági bázisban különösen fontos ültetvényes gazdálkodás ugyan ma is létezik, de az ültetvények kor-, faj-, és fajta szerinti megoszlása nem megfelelő. Általánosan jellemző, hogy a tájjellegű termelés háttérbe szorult.

Nemzetközi integrációs törekvéseink és tapasztalatai

Közismert, hogy a magyar agrárgazdaság fejlődésére a szocializmus időszakában nemzetközi integrációs kapcsolataink jelentős hatással voltak, hiszen az élelmiszer-gazdasági export több mint kétharmada a KGST keretében realizálódott. A rendszerváltás után ezeknek a piacoknak a nagy részéről ugyan kiszorultunk, de számos jel szerint *a korábbi piacok jó része visszaszerezhető*.

Új integrációs törekvéseinkkel kapcsolatban pedig az mérlegelendő, hogy az agrárgazdaság, de különösen a földhasználat az EU talán legszigorúbban szabályozott területe. A termelés közvetlen támogatása – nemzetközi kötelezettség-vállalások miatt – azonban egyre inkább háttérbe szorul, erősödik viszont az a tendencia, hogy sorsát a vidékfejlesztés részeként kezeljék és ennek megfelelően közvetett úton támogassák is.

Az EU költségvetésében a *regionális problémák megoldása prioritást élvez*, hiszen az erre is szolgáló strukturális alapok aránya a közösségi költségvetésben növekvő, ma hozzávetőleg egyharmad arányt képviselnek. Az alapok felhasználási céljai *az arányosabb területi fejlesztést, az elmaradottabb régiók felemelkedését szolgálják* azáltal, hogy forrást teremtenek a gazdasági szerkezetváltásra-szerkezet átalakításra, a tartós munkanélküliség csökkentésére, a mezőgazdaság korszerűsítésére és szerkezetének átalakítására és a rurális területek közvetlen támogatására. Az EU az 1995. decemberi madridi csúcsértekezleten úgy döntött, hogy javasolja a társult országoknak (a csatlakozást megelőző modernizációs program keretében) az EU által pénzügyileg is támogatandó *mezőgazdasági és vidékfejlesztési strukturális program* kidolgozását és megvalósítását.

Milyen típusú mezőgazdaságot akarunk

A mezőgazdaság kialakult szerkezete gyökeresen csak nagy tőkebefektetés árán volna megvalósítható, ehhez nem rendelkezünk forrásokkal. Az új szerkezet ismét tartósan megmervíti a gazdálkodást, ezért is különösen fontos tisztázni, hogy hosszabb távon milyen típusú mezőgazdaságot akarunk. A termelési tényezők *súlya és az agrárgazdaság társadalmi szerepe térben is változó, így az uniformizáltság elkerülése* alapvető érdekünk. Az egyes térségek eltérő adottságait mérlegelve, a létező területi feszültségek oldásának igényével is a különböző adottságokhoz, *különböző típusú mezőgazdasággal kell terveznünk*.

Versenyző, profitorientált mezőgazdaság

Célszerű, hogy profitorientált mezőgazdaság működjön az átlagosnál kedvezőbb adottságú területeken, ahol a termelők számos ágazatban az intenzív gazdálkodás és nagyméretben való termelés előnyeit is hasznosíthatják. Ilyen területek megtalálhatók mezőrégiók szintjén, továbbá mikrorégiók szintjén a kedvezőtlen adottságú mezőrégiókon belül, sőt a kifejezetten rossz adottságú mikrorégiók, vagy települések kisebb határrészein is, ahol gyakran éppen a nagy élők munkája igényű ágazatok – így például ültetvények, zöldségfélék – versenyképesek. A versenyző, piacorientált típusú mezőgazdaság azokra a régiókra (körzetekre) koncentrálódik, ahol a szántó aranykorona értéke egy hektárra vetítve 19 fölött van. Ilyen kistérségek nagyobb összefüggő egységekben az Alföld tiszántúli részén a Hajdúságban, a Békési löszháton, a Duna-Tisza közén a Duna vonalában; a Dunántúlon a Mezőföldön és a Kisalföldön találhatók.

Különleges termőhelyeken folytatott termelés

Azokra a termőhelyekre gondolunk, ahol a talaj-, és klimatikus adottságok, egyéb természeti tényezők, továbbá a termelési hagyományok szerencsés kombinációja egyedi értékkel bír, a hazai- és exportpiacainkon is keresett termékek előállítását teszik lehetővé. Ide sorolhatók a borvidékek, bortermő helyek, a hagyományos gyümölcs- és zöldségtermelő vidékeink. Az itt előállított termékeknek rendkívül fontos a szigorú eredetvédelem garantálása. Említésre érdemes, hogy az ültetvények (szőlő és gyümölcs) ökológiai adottságokhoz igazodó térbeni-területi elhelyezését megkönnyíti, hogy a termőhelyek kataszterszerű felmérése országosan elkészült, de zöldségféléknél is rendelkezünk megfelelő szakmai háttérrel megalapozott javaslatokkal.

Extenzív mezőgazdálkodás a marginális területek hasznosítására

Extenzív gazdálkodás olyan területeken tervezhető, ahol a mai ráfordítás-hozamviszonyok mellett a termelés állami támogatás nélkül ugyan nem nyújt elegendő jövedelmet a gazdálkodók számára, de szerény mértékű, jövedelem-kiegészítő jellegű támogatással extenzív, alacsony eszközigenyű és környezetbarát termelés fenntartható. Ezek a termőföldek egyben a termelésbővítés tartalékaiként is szolgálnak a mainál kedvezőbb piaci viszonyok esetére, hiszen a meglévő termelő kapacitások intenzívebb hasznosításával a termékkibocsátásuk növelhető. Az extenzív mezőgazdaság a 17–19, kisebb részben pedig a 10–17 szántó-aranykorona minőségű területeken folytatandó.

Foglalkoztatást javító, szociális típusú mezőgazdaság.

Azokon a területeken szükséges tervezni, ahol a termelés fenntartása közgazdasági szempontból esetleg nem, de egyéb társadalompolitikai megfontolások alapján – más foglalkoztatási lehetőségek híján – indokolható. Abból indulunk ki, hogy a tartós munkanélküliség vállalásának anyagi terhe és morális kára nagyobb annál, mint a célirányosan támogatott mezőgazdálkodás fenntartása jelent. A szociális típusú mezőgazdaság területei

- a mikrorégiók tartós munkanélküliséggel sújtott falvai;
- a túlnyomóan cigány etnikumú népesség által lakott falvak (tapasztalataink szerint ezeknek a települések a zöme a tartós munkanélküliség által sújtott településcsoportba tartozik, koncentrált elhelyezkedésük Észak- és Kelet-Magyarországon leginkább jellemző).

Különösen fontosnak tartjuk, hogy az effajta mezőgazdaságban elsődlegesen a munkaigényes, de kis eszközigényű, piacképes, semmiképpen nem tömegmértékű terméket előállító ágazatok kapjanak helyet. A programszerű kidolgozásában a már beindult szociális földprogram tapasztalatai is hasznosíthatók.

Családi szükségletre termelő, helyi ellátást javító mezőgazdaság

Városoktól távol eső kistelepüléseken (mindenekelőtt Észak-Magyarországon és Dunántúlon) és tanyákon (Alföldön) az ellátási fogyatékoságok, de a kialakult szokások miatt is hosszú távon fennmarad olyan mezőgazdaság, mely *elsősorban a család és a szűkebb lakóköznyezet szükségletére* termel, egyben hasznosítva a töredék munkaerőt is.

Visszavonuló mezőgazdaság

Mintegy 700 ezer ha területen annyira gyenge a termőföld minősége, hogy a mezőgazdasági termelés a mainál lényegesen kedvezőbb közgazdasági viszonyok mellett is csak nagyarányú állami támogatással lenne fenntartható, ezért *a leggyengébb területeken a mezőgazdálkodás fokozatos visszavonulásával* és végső soron a szóban forgó területek erdősítésével, átmenetileg pedig extenzív gyepeként való hasznosításával indokolt számolnunk. Az erdősítésre szánt területek gyakorlatilag minden mikrorégióban megtalálhatók.

A termelés visszavonulásának ütemét alapvetően teherbíró képességünk meghatározza, hiszen a termőföld élelmiszertermelésből való kivonása rövid távon nagyobb gazdasági terhet jelent, mint a támogatott termelés megtartása. Mérlegelendő továbbá az is, hogy az EU hajlandó-e az ez irányú törekvéseinket (a struktúraváltás keretében) már a csatlakozást előkészítő fázisban is támogatni.

Az erdőtelepítéssel kapcsolatos előjelek nem kedvezőek, hiszen a hosszú távú telepítési célirányzat időarányosan nem teljesült.

Környezetvédelmi, tájvédelmi funkciót ellátó mezőgazdaság.

Kijelölt természetvédelmi területek és nemzeti parkok területein *korlátozott* (semmiképpen nem árutermelő célú), *értékmegőrző* (többek között őshonos gazdasági állatfajok példányait megőrző) mezőgazdálkodással számolunk. Hasonló funkciót számunk a mezőgazdaságnak azokon a területeken, ahol a talajvédelem, árvíz elleni védelem az elsődleges szempont.

A vázoltak szerinti mezőgazdálkodás kialakítása csak hatékony ösztönzéssel, támogatással lehet megvalósítható. Ehhez az agrártárca eszközei nem elegendőek, különösen ha azt is fontosnak tartjuk, hogy a gyengébb adottságú területeken a struktúraváltás úgy valósuljon meg, hogy *a jobb adottságú területektől fejlesztési forrást ne vonjunk el.*

Vázlatosan a fontosabb regionális agrárgazdasági célokról

Az agrárgazdaság regionális céljainak részletes kifejtésére terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségünk, csupán felsorolás-szerűen ismertetjük.

Mezőgazdaság

- Az Alföldön a Dél-Alföld, a Hajdúság elsősorban abraktermelés és abrakfogyasztó ágazatok (sertés, baromfi) régiója; a gyengébb területeken (Hortobágy, homokterületek) juhászat, a hagyományos ültetvényes kistérségekben (Nyírség, Duna–Tisza köze) az ültetvények korszerűsítve fennmaradnak;
- Észak-Magyarország gyepterületein a húsmarha- és a juh ágazat, borvidékein (tokaji, egri, mátrai) a minőségi szőlőtermelés és borászat fejlesztendő;
- Dél-Dunántúl hagyományosan is szarvasmarha- és baromfityényszető övezet; a borvidékein (mecsek-villányi) szőlő-bor ágazattal;
- Észak-Dunántúl állattenyésztési főirányú, tej-hús szakosodással;
- A budapesti agglomeráció városellátó övezet-jellege (különösen zöldség-, és gyümölcsstermelés) erősödik;
- Tógazdasági haltermelés az Alföld és Dunántúl meglévő tófelületein, műszaki-technológiai rekonstrukcióval.

Erdő és vadgazdálkodás

- Erdőtelepítések a célprogram előirányzatai szerint, a telepítések mennyisége régióként változó;
- Az erdők 80–85%-a gazdasági célú marad, a véderdőknek különösen fontos szerepet tulajdonítunk a fokozott környezetterhelésnek kitett területeken;
- A vadgazdálkodásban az előnyös adottságainkat hasznosítjuk; a vadgazdálkodás, a mező- és erdőgazdálkodás érdekeit összhangba hozzuk.

Élelmiszeripar

- A mezőgazdasági termékek elsődleges feldolgozására épülő iparágaknál (húsipar, baromfifeldolgozó ipar, takarmánygyártás, tejipar, boripar) az alapanyag-termelés és feldolgozó-kapacitások összehangolása minden régióban alapvető érdekünk;
- A kis- és középvállalkozásokat az eredeti, táji jellegű, a vegyszer mentes (bio) termék-előállítás terén, továbbá vállalkezési övezetekben és innovációs centrumokban célszerű ösztönözni.

Agrárgazdasági célok térségtípusok szerint:

- Az agrárgazdaság alapvető problémái, nehézségei – a termelők tökeszegénysége, a termelésben alacsony ráfordítási színvonal, erősen elavult eszközállomány, a mezőgazdasági termelés- és foglalkoztatottság visszaesése, nem megfelelő földhasználat, az új gazdálkodók tapasztalatlansága – az összes problémás térségtípusban (mezőgazdasági vidékfejlesztés, gazdaságilag elmaradott, ipari válság, tartós munkanélküliséggel sújtott) fellelhetők. Az említett térségek további leszakadásának megállításában, majd fejlesztésében az agrárgazdaság szerepvállalása számottevő lehet:
- A foglalkoztatási viszonyok javításával (különösen a tartós munkanélküliséggel sújtott kistérségekben);
 - A gazdasági bázis növelésén keresztül (alapanyag-termelés és élelmiszeripar);
 - A népesség helybenntartásával (falvakban és tanyákon).

Az agrárgazdasági célok megvalósításának eszközzrendszere

Az agrártárca keretében rendelkezésre álló pénzügyi eszközök ma részben általános agrárgazdasági (struktúraváltás, műszaki fejlesztés-modernizáció, a termékek piacra jutásának segítése), részben speciális célokat szolgálnak. A speciális célok között a kedvezőtlen adottságok között termelő gazdálkodók számára a jövedelem-kiegészítő jellegű támogatást (művelési ágtól és a föld minőségétől függően, differenciáltan) fenn kell tartani, csakúgy mint a befektetésekhez nyújtott többlet támogatást, továbbá a telepítés helye és fafajok szerint differenciált erdősítési támogatást is. A támogatási rendszer fokozatosan úgy módosítandó, hogy az országos célkitűzésekkel összehangolt térségi (kistérségi) programok keretében kitzűzött célok megvalósítására ösztönözzön, ugyanakkor lehetővé tegye az EU *strukturális alapokkal* való kapcsolódást, illeszkedést is.

A siker érdekében arra kell törekedni, hogy az agrártárca keretében rendelkezésre álló források mellett az agrárgazdasági célok megvalósításába a más tárcánál rendelkezésre álló forrásokat, kiegészítő támogatásként bevonjuk, az agrártámogatásokat az említett források felhasználásával – kiemelten a területfejlesztési céllelőirányzat, a munkaerőpiaci alap felhasználásával – összehangoljuk. Ennek az elvnek az érvényesítését azért tartjuk fontosnak, mert *az agrárgazdaság minden beavatkozási térségtípusban közvetlenül vagy közvetetten érintett.*

Mezőgazdaság- és vidékfejlesztés

A „vidékfejlesztés” önállóan használt kifejezésként ma még nem elterjedt Magyarországon, nem úgy, mint azokban a szervezetekben, integrációkban (OECD, EU) ahová hazánk – szándéka szerint – illeszkedni kíván. A vidékfejlesztés, mint *társadalmi célkitűzés*, az említett szervezetekben egyre nagyobb szerepet kap, e kérdéskörrel az OECD-ben évek óta önálló munkacsoport foglalkozik¹, az Európa Tanács 1995-ben dokumentumot tárgyalt a vidékfejlesztésről², továbbá az EU-nak a hozzánk intézett, a tagfelvételt előkészítő kérdései között a mezőgazdasággal kapcsolatban külön is megjelent a vidékfejlesztés³. A vidék problémája iránt a mai magyar társadalom is érzékeny és fogékony és kedvező az is, hogy a gazdaságilag fejlett országok tapasztalatait egyre szélesebb körben megismerjük és megismertetjük.

Az OECD országok határozott törekvése többek között, hogy vidékfejlesztési programokkal a népesség számára a vidéki életmód és lakóhely választásának esélyét fenn tartásák, a vidéki lakosságnak a nemzeti színvonalhoz hasonló életszínvonalat nyújtsanak, a vidék természeti és kulturális örökségeit megóvják. Magyarország *formálisan is felvállalta ezeket az elveket*, hiszen 1996-ban tagja lett az OECD-nek.

A *rurális (vidéki) térségek* megkülönböztetett kezelése hazánkban többek között azért indokolt, mert:

- az ország területének mintegy 83%-a az OECD-ben alkalmazott minősítés elve alapján rurális térség;
- a fejlesztési források elosztásakor hosszú időn át háttérbe szorultak, a közelmúlt társadalmi-gazdasági átalakulásának legnagyobb vesztesei;
- gazdasági teljesítőképességük, népesség-eltartó képességük gyengébb, sérülékenyebb, a kialakult gazdasági struktúra megváltoztatása nehezebb;

- a helyi népesség megélhetésében nagy szerepe van a megújuló természeti erőforrásokkal való gazdálkodásnak (mezőgazdaság, erdő- és vadgazdálkodás, halászat);
- a befektetők (befektetések) számára előnyként szinte csak az olcsóbb munkaerőt kínálják, ezzel azonban nem képesek ellensúlyozni a más vonatkozásban jelentkező (például: infrastruktúra fogyatékosai, periférikus fekvés) hátrányokat;
- a népesség helyben történő foglalkoztatásának lehetőségei korlátozottak, a hagyományos vidéki nemzetgazdasági ágazatok (mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, bányászat, kézműipar) munkaerőigénye csökkenő;
- nemzeti és természeti értékek kulcsfontosságú elemeit hordozzák és védik;
- az urbanus térségekben, városokban élők számára rekreációs lehetőséget kínálnak.

Tekintve, hogy a mező- és erdőgazdálkodás a vidékhez szervesen kötődik, a *vidékfejlesztési stratégia kidolgozását* és a megvalósítás eszközszerkesztésének koordinálását – a gazdaságilag fejlett országok gyakorlatához hasonlóan – az agrártárca feladatává célszerű tenni. Fontosnak tarjuk azt is, hogy *a vidékfejlesztés az országos területfejlesztési koncepcióban prioritásként szerepeljen.*

A mezőgazdaság szempontjából *a vidékfejlesztés általános követelményei:*

- a népesség számára a vidéki életmód- és lakóhely választási lehetőségének megtartása;
- a vidéken élők életszínvonalának javítása, pénzügyi és egyéb szolgáltatások fejlesztése;
- falufejlesztés, falumegújítás, tanyák életképességének javítása;
- a falun élők számára a foglalkoztatási lehetőségek javítása (a tevékenységi kör diverzifikálása, integrációk fejlesztése, a falusi turizmus feltételeinek javítása);
- a természeti értékek, a föld és az élő környezet fokozott védelme, környezetbarát technológiák elterjesztése, a használat során sérült tájak rekultiválása;
- a fenntartható mezőgazdálkodás és erdőgazdálkodás feltételeinek megteremtése, a termelés modernizálása, hatékonyabb birtokstruktúra kialakítása;
- a földhasználati struktúra megváltoztatása, az adottságokhoz jobban igazodó termelési struktúra kialakítása, a leggyengébb adottságú területeken a föld nem termelési célú hasznosításának segítése.

A vidékfejlesztés pénzügyi eszközszerkesztését és annak működtetését *az EU rendszeréhez hasonlóan szükséges kialakítani, összhangot teremtve az agrártámogatási rendszerrel is.*

Jegyzetek

- 1 Rural Development Group.
- 2 European Charter for Rural Areas. Council of Europe. Strasbourg, 29 January 1996.
- 3 EU kérdőívek „2. Mezőgazdaság III. Vidékfejlesztési politika”.

Irodalom

- Dorgai L. – Halász P. – Tóth E. (1988) Fejlesztési esélyek és irányok a gazdaságilag elmaradott térségekben. AKI tanulmány, Budapest.
- Fazekas B. (1994) A hátrányos helyzetű mezőgazdasági térségek. *Statistikai Szemle*, 1.
- Fehér A. (1993) Válság-földhasználat-megélhetés az észak-magyarországi elmaradott agrártérségekben. *Gazdálkodás*, 10.
- Fehér A. (1995) Agrárpolitikai megoldások a regionális feszültségek kezelésére. *A Falu*, 3.

- Kukovics S. (szerk.) (1972) *Kedvezőtlen természeti adottságú mezőgazdasági területeink*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros S. – Spítálszky M. (1996) *Exportképességünk várható változásainak vizsgálata az EU-csatlakozásig terjedő időszakban*. AKII tanulmány, Budapest.
- Tanka E. – Spítálszky M. – Szűcs I. (1995) *A kínálat szabályozás két eszköze (földpihentetés és termelési kvóták)*. AKII tanulmány, Budapest.
- Tóth E. – Varga Gy. (1991) *A mezőgazdasági termelőségvetkezetek helyzete és sorsa az átalakulás időszakában*. AKII tanulmány, Budapest.
- Udovecz G. (témavezető) (1995) *Költség- és jövedelemarányok az átalakuló agrárgazdaság főbb termékpályáin*. AKII tanulmány, Budapest.

SOME THOUGHTS FOR THE REGIONAL DEVELOPMENT CONCEPT OF AGRICULTURE

LÁSZLÓ DORGAI

The Parliament passed the Act on Regional Development and Physical Planning in the spring of 1996, with the purpose to support a regional development more proportionate than the previous ones in Hungary. A regional development concept for Hungary is prepared based on the Act, containing the concepts of the specific branches of the economy. This short essay gives some thoughts for the creation of the concept of the agriculture. It takes the factors and conditions to be evaluated during the creation of the concept into consideration: large agricultural areas, favourable endowments for production, state of the natural environment, the role of agriculture in the economic life of Hungary, the geographical location of Hungary, the situation of employment, unemployment, the state of the agricultural machinery, the connection of production and the settlements, and the present spatial structure of agriculture. It outlines the changes necessary in the land use, coming from the different endowments and conditions: profit-oriented agriculture in areas with favourable endowments, in areas with special endowments production of specific products, extensive agriculture for the utilisation of marginal areas, a social type agriculture in micro regions struck by unemployment, agriculture producing for family needs in areas badly provided with retail shops, withdrawing agriculture in lands with the worst quality. It shows regional sectoral objectives of the agriculture, forestry and food processing industry. As agriculture has a strong and organic connection with rural areas, the essay examines the development of the agriculture as part of the logical system of rural development.

Translated by Zoltán Raffay